

Aletta Henriëtta Jacobs - Racjonalistka z przełomu wieków (1854 – 1929)

Autor tekstu: **Patrycja Walter**

"Nowoczesne kobiety i dziewczęta pojmą, jak nudne, trudne i ograniczone życie wiodły ich babki i matki, a w szczególności niezamężne ciotki. Tym bardziej będą cenić to, że mogą brać z życia co najlepsze i same decydować o swoim losie." [1]
(Aletta Jacobs „Memories”)

1. Kim była Aletta?

a. Pierwsze lata

Aletta Henriëtta Jacobs [2] nie chciała być i nie była typową wiktoriańską kobietą. Przyszła na świat w 1854 roku w Holandii. Matka, Anna de Jongh, zajmowała się domem, ojciec Abraham był lekarzem. Duchem myśli liberalnej, racjonalistycznej i demokratycznej przesiąknięta była rodzina Jacobsów. Rodzice zadbali o wykształcenie dzieci, tak synów, jak i córek. Siostry Aletty, jak i ona sama były swego rodzaju pionierkami: Charlotte [3] poświęciła się farmacji, Frederike ukończywszy kurs matematyki, rozpoczęła pracę w szkole [4]. Alettę zapisano do szkoły dla dziewcząt, w której uczono dobrych manier, podejmowania gości i francuskiego. Uznawszy owe nauki za bezcelowe, po dwóch tygodniach opuściła jednak mury placówki. Postanowiła kształcić się samodzielnie. Wieczorami z ojcem ćwiczyła łacinę, grekę, angielski, francuski i niemiecki. W ciągu dnia pomagała matce w zajęciach domowych. Zaczęła towarzyszyć ojcu w wizytach u pacjentów. Utwierdziła się wówczas w przekonaniu, że chce zostać lekarką [5].

b. Studia medyczne — doktor nauk medycznych

Marzenia kobiet o studiach nie należały jednak do łatwo spełnianych w dziewiętnastowiecznych Niderlandach. Uniwersytety były wyłączną domeną mężczyzn. Jacobs zmieniła ten stan rzeczy, otwierając przed Holenderkami drzwi uczelni [6]. Aby rozpocząć studia musiała jednak pokonać nie tylko barierę tradycyjną — techniczną, tj. wspomnianą wyżej niedostępność uczelni wyższych dla kobiet, lecz również merytoryczną tj. zdobyć potrzebną wiedzę i zdać egzaminy. Korzystając z nastania rządów liberalnych w Holandii, ojciec zapisał ją do szkoły średniej dla chłopców, gdzie szybko nadrobiła zaległości. Pozostało jej zmierzyć się z tradycją. Przystudiowała ustawę o szkolnictwie wyższym i przekonała się, że nigdzie nie ma zapisu, który zabraniał by jej - kobiecie studiować. Napisała list do premiera Johana Rudolpha Thorbecke’a [7] z prośbą o wyrażenie zgody na podjęcie nauki [8]. Pierwsza odpowiedź z Hagi była rozczarowująca, a znalazły się w niej zapytania o wiek i motywacje suplikantki. Ostatecznie jednak, mimo swojej niechęci, premier wyraził zgodę i w 1871 roku Jacobs przestąpiła próg Uniwersytetu w Groningen [9]. Warto nadmienić, że w XVII wieku Anna Maria van Schurman [10] - pisarka, filozofka, teolożka, feministka walcząca o prawo edukacji dla kobiet — przysłuchiwała się wykładom na Uniwersytecie w Utrechcie. Było to specyficzne uczestnictwo, gdyż znajdowała się ona za kotarą oddzielającą ją od mężczyzn i tak partycypowała w zajęciach. Tymczasem Aletta Jacobs stała się pełnoprawną studentką. Kiedy rozpoczynała studia nie przywitano jej ani szampanem, ani kwiatami. Przeciwnie wielu profesorów, jak i studentów starało się uczynić jej pobyt nieprzyjemnym, licząc, że zrezygnuje ze swojego „dziwacznego” pomysłu zmieniania tradycji. Tytuł doktora nauk medycznych uzyskała 8 marca 1879 roku, obroniwszy dysertację pt.: „Over localisatie van physiologische en pathologische verschijnselen in de groote hersenen” [11] („O źródłach fizjologicznych i patologicznych zjawisk w mózgu”).

2. Działalność

a. Praca u podstaw

Wpływ na ukształtowanie feministycznych, liberalnych i racjonalistycznych poglądów Aletty Jacobs miała, jak sama wspominała, praca Johna Stuarta Milla „Poddaństwo kobiet” oraz dom rodzinny. Ten ostatni uformował jej empatię. Interesowała się tak zdrowiem swoich pacjentek, jak i warunkami ich życia. Dostrzegając nędzę wśród kobiet z ubogich dzielnic, dwa razy w tygodniu leczyła bezpłatnie w swoim gabinecie przy Herengracht w Amsterdamie [12], miejscu uważanym za niezbyt bezpieczne. Zaprzyjaźniła się z działaczami związków zawodowych, w tym z przewodniczącym Bernardusem Hermanusem Heldtem, za sprawą którego udostępniono jej salę, w której prowadziła zajęcia dla kobiet. Uczyła higieny, opieki nad noworodkami, wskazywała na medyczne konsekwencje prostytucji. Lecząc pracownice domów handlowych spotykała się często z doskwierającymi im problemami ginekologicznymi oraz chronicznymi bólami pleców [13]. Odkryła, że przyczyna tkwi w jedenastogodzinnym dniu pracy, w czasie którego musiały one stać. Jacobs postanowiła walczyć o jego skrócenia oraz możliwość siedzenia w jego trakcie. Po kilkunastu latach lobbowania i alarmowania o problemie, jej działalność przyniosła oczekiwany rezultat.

b. Pierwsza klinika aborcyjna - ruch na rzecz świadomego macierzyństwa

W trakcie praktyk w miejskich szpitalach Jacobs spotykała się z kobietami cierpiącymi na powikłania zdrowotne w skutek częstych porodów [14]. Uważała, że z medycznego, ekonomicznego i etycznego punktu widzenia należy zrobić więcej niż mało skuteczne zalecenie wstrzemięźliwości seksualnej. W jej przeświadczeniu zadaniem lekarza jest pomoc pacjentce, a nie wygodne pozostawanie w zgodzie z obowiązującą, jak zauważała, pełną hipokryzji moralnością mieszczańską. Dlatego też poszukiwała efektywnego rozwiązania. I tak trafiła na artykuł Wilhelma Mensinga [15] z Flensburga. Tekst zrobił na niej wrażenie. Napisała do autora i wkrótce zaczęła rekomendować diafragmę (kapturek dopochwowy) [16], który miał chronić kobiety przed niechcianą ciążą. Ta metoda antykoncepcji zyskała wkrótce przydomek „holenderskiej czapeczki”. W 1882 roku Jacobs otworzyła w Amsterdamie pierwszą na świecie klinikę kontroli urodzin. Zainspirowana jej działalnością, Margaret Sanger [17], będąc w Europie postanowiła ją odwiedzić. Ta odmówiła spotkania. Była bowiem przekonana, że to lekarze powinni zajmować się antykoncepcją, a Sanger była jedynie wykwalifikowaną pielęgniarką. W 1925 roku wzięła jednak udział w kongresie o prawie kobiet do antykoncepcji i aborcji zorganizowanym właśnie przez Amerykankę. Zajmując się kwestią świadomego macierzyństwa Aletta Jacobs rozpętała w holenderskim społeczeństwie burzę. Posypały się na nią oskarżenia ze strony kościołów katolickiego i protestanckich, konserwatystów, organizacji chrześcijańskich, lekarzy i przedstawicielei elit politycznych. Zarzucano jej promowanie rozpustnego i niemoralnego życia, dawanie przyzwolenia na cudzołóstwo oraz ingerencję w zamysł i plan boży, stawianie się nad Boga i o wszystkie nieszczęścia nękające człowieka. Głoszono, że za swoją niemoralną działalność spotka ją sroga kara boska itp. Pozostała niewzruszona [18]. W swoich wspomnieniach napisała, że mimo, iż traciła w tych dniach wiarę w ludzi, to sił dodawały jej wdzięczne pacjentki.

c. Sufrażystka

[19]

— holenderska Olimpia de Gouges

[20]

W 1883 roku Jacobs wyraziła chęć wzięcia udziału w wyborach miejskich. Zgłosiła się do burmistrza Amsterdamu, by wpisano ją na listę obywateli uprawnionych do głosowania. Jej prośba została odrzucona. Postanowiła nadać sprawie rozgłos i zapoczątkowała debatę o prawie wyborczym dla kobiet. Jednocześnie złożyła do sądu pozew o uchylenie decyzji burmistrza argumentując, że konstytucja Holandii nie zabrania kobietom uczestnictwa w wyborach. Sąd nie przychylił się do jej

wniosku. W 1893 roku aktywistki z Wolnego Stowarzyszenia Kobiet (Vrije Vrouwenvereeniging) - pierwszej holenderskiej kobiecej masowej organizacji, założonej przez Wilhelminę Drucker [21] — zawiadomiły ją o zamiarze powołania stowarzyszenia, którego priorytetem będzie walk o prawa wyborcze kobiet. Jacobs postrzegala prawo wyborcze jako wytrych, który pomoze otworzyć kolejne drzwi. I tak w 1903 została liderką organizacji Stowarzyszenia na rzecz Praw Wyborczych Kobiet (Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht). Przewodziła jej do 1919, kiedy to kobiety w Królestwie Niderlandów uzyskały prawa wyborcze. Miała wówczas 68 lat [22].

W 1908 roku z inicjatywy między innymi Aletty Jacobs odbył się w Amsterdamie IV Międzynarodowy Kongres Sufrażystek. Była bowiem ona nie tylko wpływową liderką emancypantek holenderskich, lecz także odgrywała znaczącą rolę w Międzynarodowym Ruchu Kobiet (International Alliance of Women / International Woman Suffrage Alliance) [23]. Jej biografka, Mineke Bosch, przez pryzmat korespondencji Jacobs z jej przyjaciółkami feministkami, Roziką Schwimmer (1877 — 1948) [24], Carrie Chapman Catt (1859 — 1947) [25] i Anną Howard Show (1847 — 1919) [26], pokazuje jak przeplatały się polityka i przyjaźń w owym czasie [27]. Jako członkini Międzynarodowego Ruchu Sufrażystek Jacobs wraz z Chapman Catt podróżowała po całym świecie, promując ideę praw wyborczych dla kobiet. Dotarły między innymi do Afryki Południowej, Indii, Filipin i Chin.

d. Pacyfistka

[28]

Jacobs była też przeciwniczką wojen i przemocy. Związała się z pacyfistyczną organizacją kobiecą Woman's Peace Party, której przewodniczyła późniejsza laureatka Pokojowej Nagrody Nobla, Jane Addams (1860 — 1935) [29]. W kwietniu 1915 roku brała czynny udział w przygotowaniach Międzynarodowego Kongresu Kobiet na rzecz Pokoju w Hadze [30]. Bliskie były jej słowa Addams, iż nikt nie pragnie wojny, nikt nie chce umierać. Po kongresie wraz z aktywistkami pierwszej linii udała się do Londynu, Berlina, Wiednia, Rzymu, Brna i Paryża, kontynuując dyskusję o pokoju z członkami poszczególnych rządów.

e. Autorka

Aletta Jacobs była nie tylko aktywistką ruchu kobiecego, lecz również pisarką i tłumaczką [31]. Współpracowała z wieloma magazynami m.in. holenderskim „De Telegraaf”, w którym pojawiały się jej reportaże o sytuacji kobiet na świecie. Napisała też i wydała w 1899 roku „De vrouw, haar bouw en haar inwendige organen” („Rzecz o budowie i organach wewnętrznych kobiety”), poczytną i wielokrotnie wznawianą pracę o anatomii kobiet dla laików. Jej intencją było przybliżenie kobietom ich własnego ciała (rok 1899!), by te świadomie i racjonalnie mogły o nie zadbać. W szczególności ważne było dla niej, aby przestano słuchać głosu niedouczonego kleru i utrwalonych stereotypów odnośnie płodności kobiet.

***

Aletta Jacobs poświęciła życie organicznej walce o prawa kobiet, rozdział państwa od kościoła, laicyzację przestrzeni publicznej, w tym szkół, równy dostęp do edukacji chłopców i dziewczynek. Zmarła w wieku 75 lat w 1929 roku.

Bibliografia

1. Birch U.: "Anna van Schurman: Artist, Scholar, Saint (1909)", Kessinger Publishing LLC, 2010.
2. Bosch M.: „Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid. Aletta Jacobs 1854 - 1929", Uitgeverij Balans, Amsterdam 2005.
3. Bosch M., Kloosterman A. (red.): „Politics and friendship : letters from the International Woman Suffrage Alliance, 1902-1942", Ohio State University Press, Ohio 1990.
4. Jacobs A.: „Memories. My Life as an International Leader in Health, Suffrage and Peace" Harriet Feinberg (red.), tłumaczenie na angielski Annie Wright, Feminist Press at The City University of New York, New York 1996.
5. Jütte R.: „Contraception: a History", Polity Press, Cambridge 2008.

6. Kuhlman E.: „A to Z of Women in World History" Infobase Publishing, New York 2002.
7. Lader L., Meltzer M.: „Margaret Sanger, Pioneer of Birth Control", Thomas&Crowell, New York 1969.
8. Paletsche S., Pietrow — Ennker B., Offen K. (red.): „Women's Emancipation Movements in the Nineteenth Century : a European Perspective", Stanford University Press, Stanford 2004.
9. Rupp L. J.: „Worlds of Women. The Making of an International Women's Movement", Princeton University Press, Princeton 1997.
10. Sanger M.: „An Autobiography", Dover Publications, New York 1971.
11. Stanley A.: „Mothers and Daughters on Invention Notes for a Revised History of technology", Rutgers University Press, New Brunswick 1995.
12. Schurman A. M. van (red.): „Whether a Christian Woman Should Be Educated and Other Writings from Her Intellectual Circle", tłumaczenie na angielski Joyce L. Irwin, University Chicago Press, Chicago 1998.
13. Wilde I. de (red.): „Brieven van Aletta H. Jacobs aan familie Broese van Groenou", Walburg Pres Zutphen 1992.
14. Wilde I. de: „Nieuwe deelgenoten in de Wetenschap Vrouwelijke studenten en docenten aan de Rijksuniversiteit Groningen 1871 — 1919", Uitgeverij Van Gorum, Groninger Historische Reeks 1998.
15. Addams J., Balch E. G., Hamilton A.: „Women at the Hague. The International Congress of Women and its Results", The MacMillan Company, New York 1915.

Źródła elektroniczne:

1. Gouges O. de: „Deklaracja Praw Kobiety i Obywatelki", tłum. Agata Araszkiwicz , Nowa Krytyka Czasopismo Filozoficzne.
Źródło: <http://nowakrytyka.pl/spip.php?article448>, 2011-04-24.
2. Harriet Feinberg: Aletta Henrietta Jacobs 1854 — 1929.
Źródło: <http://jwa.org/encyclopedia/article/jacobs-aletta-henriette>, 2011-04-24.
3. Kalendarium Aletty Jacobs — Jaartallen. Źródło:
http://www.alettajacobs.org/aletta/Aletta_Jacobs/jaartallen, 2011-04-24.
4. New York University. The public writings of Margaret Sanger 1911 — 1960.
Źródło: <http://www.nyu.edu/projects/sanger/webedition/app/>, 2011-04-24.

Przypisy:

- [1] A. Jacobs: "Memories. My Life as an International Leader in Health, Suffrage, and Peace", Harriet Feinberg (red.), tłumaczenie na angielski Annie Wright, The Feminist Press at The City University of New York, New York 1996, s. XIX. Tłumaczenie własne autorki. Oryginał: "Modern women and girls will be able to understand just how dull, how difficult and restricted life was for their grandmothers and mothers, and, particularly, for their maiden aunts. Hence, they will be more appreciative of the fact that they can enjoy the best of life now that women are able to lead a free and independent existence."
- [2] H. Feinberg: [Aletta Henrietta Jacobs 1854 - 1929](#), 2011-04-24.
- [3] Charlotte studiowała farmację na Uniwersytecie w Groningen i Amsterdamie, po studiach pracowała w szpitalnej aptece w Utrechcie. Po paru latach pracy wyruszyła do Indii (części kolonii Holenderskich) by tu wspierać kobiety i stać się jedną z liderek ruchu kobiecego w Indiach oraz pracować na rzecz poprawy edukacji kobiet. Wróciła do Amsterdamu w 1913 roku i wraz z Alettą działała w ruchu kobiecym i pokojowym. więcej o Charlotte w: "Brieven van Aletta H. Jacobs aan familie Broese van Groenou", (red) Inge de Wilde, Walburg Pres Zutphen 1992 oraz w Inge de Wilde: "Nieuwe deelgenoten in de Wetenschap Vrouwelijke studenten en docenten aan de Rijksuniversiteit Groningen 1871 - 1919", Uitgeverij Van Gorum, Groninger Historische Reeks 1998, rozdział 2, s. 40.
- [4] Por. A. Jacobs: op. cit., s. 2.
- [5] W "Memories" Jacobs opisuje, jak to w wieku sześciu lat przyrzekła sobie, że zostanie lekarką, choć dodaje, iż wówczas nie była świadoma, że jest to wybór dla kobiet niemożliwy. Por. A. Jacobs: op. cit., s. 3.
- [6] Por. E. Kuhlman: "A to Z of Women in World History", Infobase Publishing, New

York 2002, s. 370.

[7] Johan Rudolph Thorbecke (1798 - 1872) premier, przywódca liberałów, jeden z najważniejszych polityków w historii dziewiętnastowiecznej Holandii. Inicjator zmiany konstytucji z monarchii w monarchie parlamentarną.

[8] Por. I. de Wilde: "Nieuwe deelgenoten in de Wetenschap Vrouwelijke studenten en docenten aan de Rijksuniversiteit Groningen 1871 - 1919", Uitgeverij Van Gorum, Groninger Historische Reeks 1998, s. 56 - 58.

[9] Por. A. Jacobs: op. cit., s. 15.

[10] Więcej o Annie Marii van Schurman w: U. Birch: "Anna van Schurman: Artist, Scholar, Saint (1909)", Kessinger Publishing LLC, 2010. Także w przedmowie pracy: A. M. van Schurman: "Whether a Christian Woman Should Be Educated and Other Writings from Her Intellectual Circle", tłumaczenie na angielski Joyce L. Irwin, University Chicago Press, Chicago 1998.

[11] [Kalendarium Aletty Jacobs.](#), Jaartallen. 2011-04-24.

[12] Por. A. Jacobs: op. cit., s. 38.

[13] Por. Ibidem, s. 66 - 73.

[14] Por. Ibidem, s. 46 - 51.

[15] W latach siedemdziesiątych XIX wieku Wilhelm Peter Johann Mensing z Flensburga wynalazł diafragmę. Por. R. Jütte: "Contraception: a history", Polity Press, Cambridge 2008, s. 153.

[16] Por. A. Stanley: "Mothers and Daughters on Invention Notes for a Revised History of Technology", Rutgers University Press, New Brunswick 1995, s. 273 - 274.

[17] Margaret Sanger (1879-1966), amerykańska feministka, aktywistka na rzecz kontroli urodzin. Więcej w: M. Sanger: "An Autobiography", Dover Publications, New York 1971 oraz L. Lader, M. Meltzer (red.): "Margaret Sanger, Pioneer of Birth Control", Thomas&Crowell, New York 1969, a także w: New York University. ["The public writings of Margaret Sanger 1911 - 1960"](#), 2011-04-24.

[18] Por. A. Jacobs: op. cit., s. 50 - 51.

[19] Por. Ibidem, s. 52 - 65.

[20] Olimpia de Gouges (1748 - 1798) francuska aktywistka na rzecz praw kobiet i pisarka. Por. O. de Gouges "Deklaracja Praw Kobiety i Obywatelki", tłum. Agata Araszkiwicz, [Nowa Krytyka Czasopismo Filozoficzne](#), 2011-04-24.

[21] Wilhelmine Drucker (1847 - 1925) feministka działająca na rzecz równości politycznej i ekonomicznej kobiet.

[22] Por. S. Paletsche, B. Pietrow - Ennker, K. Offen (red.): "Women's Emancipation Movements in the Nineteenth Century: a European Perspective", Stanford University Press, Stanford 2004.

[23] Por. L. J. Rupp: "Worlds of Women. The Making of an International Women's Movement", Princeton University Press, Princeton 1997.

[24] Rozika Schimmer (1877 - 1948) - węgierska feministka i pacyfistka.

[25] Carrie Chapman Catt (1859 - 1947) - amerykańska liderka i jedna z założycielek międzynarodowego ruchu sufrażystek.

[26] Anna Howard Shaw (1847 - 1919) - amerykańska lekarka, liderka sufrażystek, feministka.

[27] M. Bosch, A. Kloosterman (red.): "Politics and Friendship: Letters from the International Woman Suffrage Alliance, 1902-1942", Ohio State University Press, Ohio 1990.

[28] Por. A. Jacobs: op. cit., s. 74 - 99.

[29] Jane Addams (1860 - 1935) - amerykańska dziennikarka, pacyfistka, feministka. Zajmowała się obroną kobiet, i wszelkich grup pokrzywdzonych, walczyła o ośmiogodzinny dzień pracy. W 1931 roku otrzymała za swoją działalność na rzecz pokoju roku wraz z Nicholasem Butlerem (amerykański filozof, pisarz i dyplomata) Pokojową Nagrodę Nobla.

[30] J. Addams, E. G. Balch, A. Hamilton: Women at the Hague. The International Congress of Women and its Results", The MacMillan Company, New York 1915.

[31] Aletta Jacobs przełożyła na holenderski dwie książki: "Women and Economics" autorstwa Charlotte Perkins Gilman (1900) oraz "Women and Labor" Olive Schreiner (1910).

Patrycja Walter

Absolwentka filozofii i nauk politycznych UAM. Współpracuje z Aletta Institute for Women's History w Amsterdamie.

[Strona www autora](#)

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 26-04-2011)

[Oryginał.](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,1208) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,1208>)

Contents Copyright © 2000-2011 Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2011 Michał Przech

Autorem portalu Racjonalista.pl jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.

Właścicielami portalu są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane

w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tego portalu i jakiegokolwiek jego części.

Wszystkie strony tego portalu, wliczając w to strukturę katalogów, skrypty oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora.

Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tego portalu oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tego portalu i nie korzystać z jego zasobów.

Informacje zawarte na tym portalu przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów portalu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na portalu. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki prezentuje.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych portalu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl